

LEONARDO IN UNGHERESE

IL GENIO IN PRESA DIRETTA

LEONARDO

MAGYAR NYELVEN

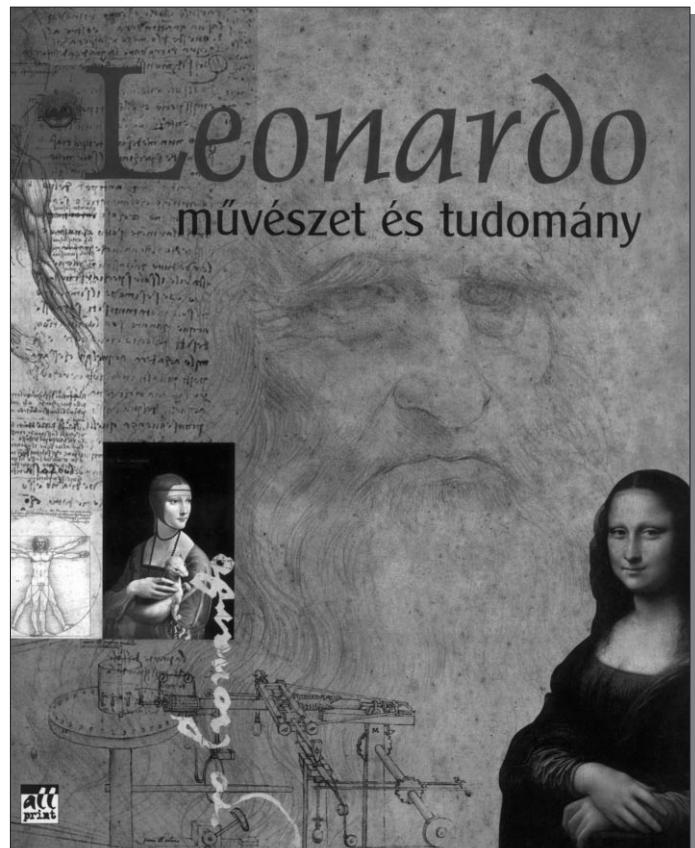
PILLANATKÉP A ZSENIRÓL

Il 15 aprile 1452 Leonardo nasce a Vinci, una borgata di poche case a ridosso di un castello medievale posto sulle pendici del Montalbano. Tutt'attorno è un dolce digradare di colline coltivate a vigneti e uliveti, a sfondo dei quali l'ampia distesa della vallata dell'Arno si apre fra le quinte di erti poggi con località termali come Monsummano e Montecatini da una parte, e dall'altra, al di là del padule di Fucecchio, San Miniato al Tedesco, già sede imperiale al tempo di Matilde di Canossa e all'imbocco di un'antica arteria percorsa da pellegrini, mercanti e prostitute: la via Francigena che collegava il Nord dell'Europa con Roma.

Vinci, a sua volta, è a mezza via tra Firenze e Pisa. Leonardo nasce dunque in un piccolo villaggio che ha l'aria di essere tagliato fuori dal mondo e che è invece all'incrocio di grandi vie di comunicazione. All'età di sedici o diciassette anni si trasferisce a Firenze, dove il padre notaio lo mette a bottega presso il Verrocchio. La strada che percorre, a piedi o a cavallo – una quarantina di chilometri – è quella che ancora oggi costeggia l'Arno: la stessa che molto probabilmente l'aveva già portato a Pisa attratto da un paesaggio inconsueto, dove le formazioni rocciose delle montagne circostanti assumono spesso il carattere primordiale che si avverrà nello sfondo della *Vergine delle rocce* del Louvre, il primo dipinto milanese commissionatogli nel 1483 quando aveva trentun anni. Che è poi il carattere già presente nel suo primo disegno conosciuto, il paesaggio datato 5 agosto 1473, eseguito forse dal vero quando aveva ventun anni e che è una veduta della vallata dell'Arno ripresa da un punto di vista posto in alto, sopra Vinci, forse a Porciano, sulla strada che porta a Pistoia guardando verso Pisa e Livorno. E forse non è una coincidenza che proprio nel 1473 lo Studio fiorentino si trasferiva a Pisa con le sue facoltà di medicina e filosofia.

A Firenze Leonardo trascorre dodici anni di sistematica formazione e intensa sperimentazione, ed entra presto sotto la protezione del quasi coetaneo Lorenzo de' Medici (1449-1492), raffinato umanista, scaltro mercante, astuto statista e abile politico, ma soprattutto impareggiabile diplomatico: in breve, un maestro della comunicazione.

Per il giovane Leonardo, Lorenzo è un esempio affascinante di tecnica della comunicazione, dove

Leonardo 1452. április 15-én született Vinciben, egy középkori vár és a Montealbano hegyei által övezett kis falucsában. A lankás lejtőket mindenütt szőlő- és olíváültetvények tarkítják. A háttérben az Arno széles völgye terül el. A völgy egyik oldalát a Monsummano és Montecattini gyógyfürdőit is ékesítő magas hegyek szegélyezik. A másik oldalon pedig – a Fucecchio síkságán túl – San Miniato al Tedesco található. Az ősi kereskedelmi útvonalon (Via Francigena) elhelyezkedő település Matilde di Canossa korában a királyi udvar székhelye. A Rómát Észak-Európával összekötő Via Francigena egyben zarándokok, kereskedők, prostitúáltak régóta ismert közelkedő csatornája.

Vinci félúton található Róma és Pisa között. Leonardo tehát bár világától távol eső, kis faluban született, azonban a településnél régióta működő, fontos tengelyek keresztezték egymást. Jegyző édesapja az ifjút 16–17 éves korában Verrocchio firenzei műhelyébe szerződtetette inasnak. Firenzéig a mintegy 60 kilométeres – ma is az Arno mellett vezető – utat gyalog vagy lóháton tette meg. Bizonyos, hogy ezen az úton jutott el Pisáig. Az utat szegélyező sziklás csúcsok viszszatérő elemként jelentek meg az 1483-ban, 31 éves korában festett első milánói megbízatása, a louvre-i Sziklás Madonna háttérében. Hasonló jegyeket mutat első ismert rajza, az 1473. augusztus 5-ére, 21 éves korára datált tájkép is. A kép az Arno völgyét mutatja be az egyik Vinci feletti magaslatról, valószínűleg Porcianóból, ahol az út Pistoiaiba, majd onnan Pisába és Livornóba vezet. Az sem lehet a véletlen műve, hogy éppen 1473-ban költözött a firenzei egyetem az oroszi és a filozófiai fakultásával együtt Pisába.

Firenzében Leonardo 12 évet tölt. A rendszeres tanulással és lelkes kísérletezéssel foglalkozó ifjú hamarosan a vele majdnem egykorú Lorenzo de' Medici (1449–1492) művészeteit támogató vonzáskörébe került. Lorenzo kifinomult humanista, körmönfont kereskedő, bölcs államférfi és jó politikus, mindenekfölött azonban kiemelkedően tehetséges diplomata. Egyszóval a kapcsolatteremtés nagymestere is.

Lorenzo beszédeknél, szavainak meggyőző erejét az eloquence, az ékesszólás és a pszichológia művészete is támogatta. Mindez nagy hatással volt a fiatal Leonardóra. Ezen tapasztalatainak hatására kezdte el finomítani saját vizuális nyelvezetét, mintegy kifejlesztve a „beszélő” festészeti technikát. Ennek egyik példája – az 1481-

l'efficacia persuasiva della parola si basa sull'eloquenza e la psicologia, e con questa Leonardo viene ad affinare il proprio linguaggio visivo adottando una forma di pittura "parlante" che con l'*Adorazione dei magi* del 1481 (aveva allora ventinove anni) percorre a una intensità di animazione gestuale e di impatto iconico che sono proprie del film muto. Si spiega così l'attitudine precoce di Leonardo a imporsi con accattivante facondia all'attenzione dei suoi ascoltatori, una dote innata che forse gli viene dal padre notaio, e che è poi la stessa dote che presto l'avrebbe assecondato nel sistematico programma di affidare il proprio pensiero alla registrazione scritta, come oggi si fa con la registrazione magnetica.

Sull'esempio di Lorenzo de' Medici Leonardo si fa presto maestro della comunicazione. Un contemporaneo lo chiama «un altro Cato» e Giorgio Vasari, una generazione dopo, ne tramanda un'immagine ancora viva e presente anche se già avvolta nel proverbiale velo della leggenda dove prevale il gusto dell'aneddoto.

«E fu il primo ancora», afferma Vasari, «che, giovinetto, discorse sopra il fiume d'Arno per metterlo in canale da Pisa a Firenze». E aggiunge: «Ed ogni giorno faceva modegli e disegni da potere scaricare con facilità monti, e foragli per passare da un piano all'altro [...]. E fra questi modelli e disegni ve n'era uno col quale più volte a molti cittadini ingegnosi che allora governavano Firenze, mostrava volere alzare il tempio di San Giovanni di Firenze e sottomettervi le scalee senza ruinarlo». «Et con sì forti ragioni lo persuadeva», conclude, «che pareva possibile, quantunque ciascuno poi che e' si era partito, conoscesse per se medesimo la impossibilità di cotanta impresa».

Tutta l'opera di Leonardo pittore e teorico della pittura, e quindi ogni manifestazione con la quale avrebbe dato corpo all'idea che l'arte debba intendersi come forma di conoscenza creativa, e quindi come scienza e filosofia, tutto dunque, in Leonardo, è un insegnamento che ancora oggi si riceve come in presa diretta, immediata, sia con mezzi tradizionali - quelli che nell'indagine storica sono ancora insuperati - sia con le nuove tecnologie elettroniche: impareggiabile sussidio anche alla ricerca storica ma che solo ora comincia ad affermarsi nella sua effettiva valenza ed efficacia, superando una prima, inevitabile fase ludica.

Del resto anche Leonardo giocava. Se n'era accorto Sigmund Freud già nel 1910: «Il grande Leonardo, a ben vedere, rimase tutta la vita per più versi infantile; si dice che tutti i grandi uomini conservano qualcosa di infantile. Continuò a giocare ancora in età adulta e anche per questa apparve talora inquietante e incomprensibile agli occhi dei suoi contemporanei».

E tale - inquietante e incomprensibile - appare ancora di più oggi, a distanza di cinque secoli, e si può dire proprio perché più studiato che capito. Si è ritrovato il genio e si è perduto l'uomo.

ben 29 éves korában festett Mágusok hódolata (*Háromkirályok*) című munkája – a némafilmek jellegzetesen erős gesztikulációit és ikonszerrő hatását idézi. Ez magyarázza Leonardo korán megmutatkozó képességét is, miszerint képes elbűvölő ékesszólásával hallgatói figyelmét megragadni. Persze ehhez feltehetőleg a jegyző apa genetikai ajándéka is szükségtetett. E kiváló tulajdonsága akkor is jól jött, amikor úgy döntött, hogy rendszeresen lejegyzi gondolatait, megszöllalásig olyan formában, ahogyan ma azt hangsúlagra vennénk.

Lorenzo de' Medici példáját követve Leonardo szintén az emberi kapcsolatok értő mesterévé válik. Egyik kortársa „új Cato”-ként említette. Egy nemzedékkel később Giorgio Vasari (*Giorgio Vasari: A leg-kiválóbb festők, szobrászok és építészek élete. Magyar Helikon, Budapest, 1973*) még eleven képet fest róla, de már a legendák leplébe burkolva, az anekdota eszközeivel ábrázolja. „*Fiatalemberként elsőként javasolta az Arno szabályzását Pisa és Firenze között*” – mondja Vasari. Majd hozzáteszi: „mindennap modellek és rajzokat készített, hogy a hegyeket könnyen kiásva az alagutakkal egyik szintről a másikra jussunk [...]. És ezek között a modellek és rajzok között volt az, amit számos alkalommal megmutatott Firenze vezető és befolyásos polgárainak, hogy miként építené fel San Giovanni templomát, és hogyan építene lépcsőt alá anélküli, hogy lerombolná azt. Olyan meggyőző erővel adta elő terveit, hogy a polgárok beleegyezésükkel adták, majd amikor hazamentek, rájöttek, hogy azok teljesen kivitelezhetetlenek.”

Durante una visita a Pavia nel gennaio 1490 in compagnia dell'architetto senese Francesco di Giorgio Martini per un consulto sui lavori di quella cattedrale, Leonardo, allora trentottenne, fu attratto dall'ingegnosa disposizione delle stanze di una celebre casa di tolleranza in quella città, e ne disegnò la pianta come modello di "lupanare".

Questo si trova sulla pagina di un suo manoscritto di quel tempo. Solo ora è stata identificata un'altra pianta di postribolo, da lui schizzata intorno al 1505 su un foglio del Codice Arundel nella British Library a Londra e messa in evidenza dal nuovo facsimile nella pubblicazione da me curata per l'Edizione Nazionale dei Manoscritti e dei Disegni di Leonardo da Vinci (Giunti). Presso uno dei locali rappresentati Leonardo annota: «Le putte», contrazione di "puttane". Più sotto è schizzato, sempre da Leonardo, un giovane visto di profilo in piedi col membro in erezione. Il piccolo disegno è ancora visibile nonostante il tentativo di cancellarlo in epoca imprecisa mediante acqua o saliva e lo sfregamento di un dito.

In un altro foglio dello stesso manoscritto Leonardo appunta una sorprendente riflessione sulla donna che sembra alludere a sue esperienze eterosessuali a quel tempo, quando aveva da poco passato i cinquant'anni: «L'omo ha desiderio d'intendere se la femmina è cedibile alla dimandata lussuria, e intendendo di sì, e come ella ha desiderio dell'omo, elli la richiede e mette in opera il suo desiderio, e intender no 'l pò se non confessa, e confessando fotte».

Nello stesso foglio, allo stesso tempo, Leonardo annota: «catena aurea», che è il titolo della grandiosa silloge tomista sui vangeli. Piccoli ma sicuri indizi di come il vero Leonardo, in presa diretta, potrà finalmente riemergere nel nuovo millennio. Era morto una prima volta in Francia il 2 maggio 1519, e tante volte ancora negli scritti dei posteri, quelli che ne proclamavano l'immortalità.

Carlo Pedretti

Leonardo da Vinci was born on 15 April 1452 in a village at the foot of Monte Albano, halfway between Florence and Pisa. His artistic and scientific pursuits commenced early in his youth, both as a painter and as a scholar of medicine and philosophy. In Florence, under the protection of Lorenzo de' Medici, a refined humanist, his work comprised different but complementary studies in painting, architecture, engineering and medicine. Leonardo is still our teacher in a living and immediate way, and his justly celebrated genius is made immortal by his creativity.

Leonardo festészetenek gyakorlatát és elméletét is átitatta az a gondolat, hogy a művészet a természettudományokkal és a filozófiával azonos szinten elhelyezkedő alkotó, teremtő tudásnak tekintendő. Leonardo gondolata napjainkban is lehengerlő erővel hat, legyen szó akár a média hagyományos eszközeiről – amelyek még uralják a történelmi kutatást –, akár a játékszerekből kifejlesztett új elektronikus technológiákról, amelyek mostanság kezdik megmutatni a kutatásban betöltött nélkülözhetetlen szerepüket.

Másfelől, ahogy Sigmund Freud már 1910-ben megjegyezte, Leonardo szintén játszott: „A nagy Leonardo, úgy tűnik néhány vonatkozásban élete végéig gyermek maradt. Felnőtt korában sem hagyta abba a játszadozást, így művei saját kortársai számára gyakran érhetetlennek és szemet sértőnek tűnnek.” Ilyennek – érhetetlennek és zavarónak – tűnnek ma is, öt évszáddal később, mert a művész tanulmányozásában előbbre tartunk, mint megérésében. A zsenit újra felfedezték, de a mögötte álló embert nem. Mintha elveszett volna.

Az 1490 januárjában a sienai Francesco di Giorgio Martini építéssel együtt utaznak Páviába a székesegyházon folyó építészeti munkák ügyében. Ekkor a harmincnyolc éves Leonardo a város egyik hírhedt bordélyának zseniális beosztásától megigézve nyilvánosházat tervez.⁵

A tervrajz az egyik korabeli kézirat hasábjain látható. Ezenkívül másik bordélyháztervrajza is előkerült a British Library tulajdonában álló Arundel Kódexból. Ezt a művész, 1505 körül készítette. Mindezt a Leonardo da Vinci kéziratai és rajzai nemzeti kiadása számára az említett jegyzet gyűjtemény új fakszimileiadása is igazolja. Az egyik szoba tervrajza mellé Leonardo a következő írta: „le putte”, amely a „puttane” (örömlány) szó rövidítése. Ez alá fiatal férfi profilját rajzolta erekcióval. A kis rajz a számos bevizezett vagy benyílazott ujjal történt eltüntetési kísérlet ellenére ma is látható.

Ugyanezen kézirat egyik fóliánsára Leonardo – valószínűleg az ötvenes évei elején átélt heteroszexuális élménye hatására – a következő meglepő megjegyzést írta a nökről: „a férfi tudni akarja, hogy a nő kielégíti-e perzselt vágyát, és azt gondolván, hogy igen, és a nő is hasonlóképpen érez a férfi iránt, megkéri őt, majd vágyait kieli, minthogy azt képtelen gyónás nélkül megtenni, gyónva közösiül.”

Ugyanerre a fóliánsra Leonardo a „catena aura” szavakat jegyzi le, utalva az evangélium nagyszabású tomista összefoglaló kézikönyvre. Ezek az apró részletek tévedhetetlenül jelzik azt, hogy az igazi Leonardo végül miként jelenik meg újra az ót kutatók számára az új évezredben. Az 1519. május 2-án Franciaországban bekövetkezett halála óta számos alkalommal halt újra meg – pontosan azokban a művekben, melyek fennhangon hirdetik halhatatlanságát.

Carlo Pedretti